

Наддніпрянської України у другій половині XIX – на початку XX ст.: проблеми методології дослідження / С. Шамара // Наукові записки. Серія: Історичні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. – Вип. 10. – С. 253–259. 14. Шамара С. Сільська інтелігенція Наддніпрянської України другої половини XIX – на початку XX ст.: соціально-психологічні та етнокультурні характеристики. Автореф. дис. ... канд. істор. наук. Спеціальність 09.00.12 / С. Шамара. – Київ, 2008. – 21 с. 15. Шановська О. Словникові дефініції терміну «інтелігенція»: ретроспективний аналіз / О. Шановська // Інтелігенція і

влада. Серія: Історія. – Одеса, 2009. – Вип. 16. – С. 256–264. 16. Шип Н. Інтелігенція на Україні (XIX в.). Историко-социологический очерк / Н. Шип. – Киев: Наукова думка, 1991. – 172 с. 17. Юркін Н. Дискусии об образованности как критерии отнесения лиц к интеллигенции / Н. Юркін // Интеллигентоведение: проблемы становления нового вузовского курса: Материалы межгосударственной заочной научно-методической конференции (июнь 1999). – Иваново, 2000. – С. 29–40.

Ірина Грабовська

Інтелектуальне шістдесятництво та його рецепція у працях вітчизняних та зарубіжних авторів

Розглядається значення діяльності та творчого доробку українського інтелектуального шістдесятництва для подолання тоталітарної реальності, в якій існувала Україна у XX столітті, та сприйняття феномену шістдесятників у аналітичному доробку вітчизняних та зарубіжних авторів. Акцентується увага на оцінці вказаного явища в контексті європейського цивілізаційного вибору України.

The meaning of the activity and creative heritage of the actors of Ukrainian intellectual movement of the 1960s for overcoming of totalitarian reality existing in Ukraine in the 20th century as well as the perception of the phenomenon of the 1960s movement in the analytical heritage of native and foreign authors is looked through. The attention is accented on the appraisal of the mentioned phenomenon in the context of European civilization choice of Ukraine.

Серед тих феноменів української історії, які «працюють» на витворення цивілізованої європейської української нації, вписування її в контекст спільної європейської цивілізації, є і таке прикметне явище XX століття, як шістдесятництво. На сьогодні існує чималий науковий (і не лише) доробок як в самій Україні, так і за її межами, який аналізує цей складний і достатньо героїчний, хоча й певною мірою трагічний, період в житті українського соціуму.

Значення феномену шістдесятництва для України є непересічним. Не можна не погодитись із думкою О. Пахльовської, підтриманою абсолютною більшістю дослідників цього явища, про те, що «...шістдесятники заклали генетичний код сучасної України... Вони були першими, хто спромігся на спротив. І тому без них не було б нас, сьогоднішніх. Недарма на барикадах 90-х першими знову були вони – лицарі бунту 60-х. Їх життя було постійним протистоянням. І бунтом була їх творчість» [7].

Українське шістдесятництво має багато вимірів: від мистецького до політичного. Зрештою, в українській культурі XX ст. саме воно продемонструвало певну єдність загальносвітового процесу, коли в умовах фактичної автаркії країни виникають рухи, співзвучні найпередовішим тенденціям часу.

«Феноменальність цього явища... криється в його соціальному характері, тривалості існування й парадоксальності, завдяки якій воно одночасно є частково вже історією і сучасністю, перебуває в минулому і сьогодні, – пише Г. Касьянов. – Парадоксальною була також сама поява руху опору: породжений радянською системою, він виріс із неї і боровся проти неї, нерідко спираючись на її ідейні засади, юридичні норми і прецеденти. Самі учасники руху опору в більшості своїй були породженням цієї системи, виховані нею, й досі несуть на собі її відбиток» [9, с. 5].

Сучасним українцям цікаве сприйняття попередниками та сучасниками певних історичних явищ, в даному разі – шістдесятництва, не лише через прагнення правильно розставити історичні акценти та віднайти витоки реальних проблем нашого часу у попередніх епохах, але й через вкрай актуальну сьогодні для України проблему – вступ до ЄС, якщо розглядати цей крок не як історичну випадковість,

а як свідомий акт цілої нації у напрямку утвердження європейського цивілізаційного вибору. В цьому плані шістдесятництво є одним із безумовно вагомих аргументів «ЗА» спільну Європу, адже саме 60-ки однозначно асоціюються із проєвропейською опозицією системі в умовах радянського тоталітаризму.

Про трагічну долю шістдесятництва писало чимало відомих людей світу: письменників, вчених, громадських діячів, журналістів тощо. Так М. Фішбейн, аналізуючи події тих років, зазначав: «1972 рік. Рік тотального українського погрому. Денаціоналізовані істоти знищували культуру України. Били по живому. До синців. До крові. Арешти, арешти... Здавалось, їм не буде кінця. ...Під...стилізований естрадний акомпанемент знищували культуру народу. Фарисеї в хромових чоботях і в штатському» [12, с. 2].

Звичайно, в більшості публікацій шістдесятництво оцінюється з точки зору його ваги для української культури та справи визволення українського народу. Проте, важливим визнається і той факт, що 60-ки не лише були українськими патріотами, але і людьми європейської культури та європейського стибу з їхнім прагненням до свободи, гуманності, справедливості, демократичності, розкнутості та креативності. Власне шістдесятництво і асоціюється з усім тим набором ціннісних характеристик, які символізують цивілізовану Європу. Тому 60-ки, а потім і правозахисний рух 70-х з його безкомпромісною боротьбою за права людини стали цікавими не лише українській діаспорі, але й усьому світові.

Свого часу, як зазначав Г. Касьянов у дослідженні «Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років», «однією з головних турбот української діаспори було поширення інформації про події в русі опору, величезну роль у цьому відігравали, зокрема, такі часописи, як «Сучасність», «Визвольний шлях», пресова служба Української Головної Визвольної Ради (УГВР), видавництва «Сучасність», «Смолоскип», Центральна Українська Інформаційна Служба та інш.» [9, с. 6]. «Голос Америки» та «Радіо «Свобода»» постійно давали матеріали про рух опору в СРСР в епоху 60-х. Заборонені до друку в УРСР автори та книги

виходили «тамвидавом» і набували чималого розголосу та популярності.

У сучасній історичній літературі достатньо добре висвітлено тему рецепції шістдесятництва в закордонних виданнях [9, с. 6–10]. Надзвичайно цінними документами є спогади, написані самими учасниками руху опору, чи близькими до них людьми про той час і когорту інакомислячих [5].

Абсолютна більшість аналітичних розвідок явище українського шістдесятництва оцінюють дуже високо та позитивно. Головним лейтмотивом таких досліджень є думка про те, що завдяки цьому поколінню непокірних інакомислячих світ дізнався, що Україна існує і бореться, має непересічних інтелектуалів і унікальну національну культуру. Характеризуючи той період українського суспільного життя та реакцію на нього Заходу, О. Зарецький пише: «У серпні-вересні 1965 року пройшли арешти. Цій темі присвячено багато досліджень. Принаймні можна вважати, що рішення про арешти було прийнято вищим політичним керівництвом СРСР в обстановці коливань і сумнівів, але гору взяла група прихильників сталінських методів. Втім В. Чорновіл, людина з величезною політичною інтуїцією, приділив найсерйозніше значення цим подіям, уклавши і видавши у самвидаві збірники «Правосуддя чи рецидиви терору» (1966) та «Лихо з розуму» (1967). Збірники перевидали і на Заході. *Вихід цих робіт був подібний вибуху бомби – світ побачив, що Україна на глобусі є – і що вона бореться* (виділ. – І. Г.)» [8].

Професор із діаспори, відомий історик Т. Гунчак так визначає вагу шістдесятників для світу: «Це генерація нового, як естетичного, так і політичного підходу, нового мислення, нових польотів. Це також люди, які етично почали ставитися до деяких сучасних проблем і на повний голос заговорили про проблеми народу, про болючі замовчувані справи, про надуживання владою партії. *Це генерація, яка могла б бути прикладом для інших народів на всі часи, тобто це була генерація, яка відстоювала людську гідність* (виділ. – І. Г.)» [3, с. 255].

Шістдесятники виникли на хвилі хрущовської відлиги. Проте їх зацікавленості аж ніяк не обмежувались внутрішніми справами, пов'язаними лише з УРСР чи СРСР. Не були вони відірвані і від світового процесу. «На виникнення шістдесятництва в СРСР, і українського зокрема, ліберально-західні віяння в умовах радянської системи мали певний вплив. Можливо, саме в цьому і полягає зв'язок українського шістдесятництва зі світовим феноменом «шістдесятних». СРСР і певну частину його населення було підхоплено пасіонарним сплеском західноєвропейсько-американського світу» [8].

Покоління українських 60-х активно цікавилось і реагувало на міжнародні події бурхливих проявів свободолобних настроїв в Чехословаччині та Угорщині, Польщі та Югославії. Вказані події не випадково були в центрі уваги українських інтелектуалів тієї доби, адже одним із головних питань, яке їх зумовлювало, було і питання національне. Так американський дослідник Р. Шпорлюк зазначає, що «...можливо, одним із найнебезпечніших елементів чехословацьких реформ 1968 р. радянське керівництво вважало спробу створення інституційного механізму забезпечення національної рівності чехів і словаків – це було очевидною загрозою радянській доктрині та практиці, згідно з якими лише одна нація мала статус панівної та привілейованої» [14, с. 140].

Унікальність та важливість феномену шістдесятництва для поглиблення кризи тоталітарної системи в СРСР розуміли вже й самі представники того покоління. Ю. Бадзьо

стверджував: «Застій – це сталінізм 60–80-х років. На жаль, нове керівництво державне, проголосивши і розпочавши політику демократичних реформ, не знайшло в собі моральної сили без умов і з самого початку звільнити в'язнів сумління, відразу, ще до перегляду судових справ, реабілітувати їх морально. *А саме ці люди, разом із тими громадянами із різних кіл людности, які не мирилися з неосталінською політикою, але мали щастя не потрапити в тюрми, табори і психлікарні, – насправді вони були ініціаторами перебудови. І коли сьогодні ми чуємо і читаємо щодня, щохвилини, що партія – ініціатор перебудови, то я вважаю, що це новий, дуже небезпечний ідеологічний міф* (виділ. – І. Г.)» [1, с. 20].

У цьому ж плані показовою є відома стаття знаменитого українського дисидента В. Мороза «Замість останнього слова» у самвидаві. Звертаючись до КГБ, він писав: «*Починаючи від 1965 року, ви посадили за ґрати декілька десятків чоловік. Що це вам дало?.. виявилось, що ви не залякали, а зацікавили. Ви хотіли загасити і замість того – підлили масла в вогонь. Ніщо так не сприяло похваленню громадського життя на Україні, як ваші репресії. Ніщо так не привернуло увагу людей до процесів українського відродження, як ваші суди. Правду кажучи, самі ці суди й показали, що на Україні знову ожило громадське життя. Ви хотіли сховати людей у мордовські ліси, а замість того виставили на величезну арену – їх побачив цілий світ... Це значить, що суспільний організм, в якому ми живемо, вступив у таку форму розвитку, коли репресії вже дають зворотний ефект. І кожна нова репресія буде тепер новим буреманом*» [13, с. 257].

На сторінках самвидаву та «тамвидаву» цілком свідомо намічались стратегічні лінії спротиву репресивній системі, що почала знищувати паростки постсталінського українського відродження. Шукались реальні шляхи збереження інтелектуального молодого потенціалу нації. «В таких умовах є тільки один вихід – керуючись персональною відповідальністю кожного за долю свого народу, протиставити насильству влади позицію громадянської непокори. Хай це будуть акції поодинокі, акції невеликих груп. Проте влада мусить знати: такого ми більше терпіти не хочемо. Не можна думати про те, що наша суто особиста громадянська позиція даремна. Кожен новий учасник руху за соціальну і національну справедливість, кожен новий в'язень сумління, кожен новий переслідуваний вливаєтья в величезну сім'ю тих, хто не може миритися з теперішньою сваволею. І нехай радянські табори й тюрми наповняться новими людьми, які шукають правди. Опір режимові можна вести і в табірних умовах. Позицію громадянської непокори треба витримувати в будь-яких обставинах і за всяких умов» [2, с. 9].

Широкого розповсюдження та визнання набула на Заході праця Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація». Т. Гунчак зазначає: «Ця праця не тільки ходила по руках, у формі рукопису в Україні, але копія дісталась на Захід, де вона стала одним з найбільш популярних творів. Появилась вона в *Сучасності* 1968 року і того ж року в англійському перекладі в Лондоні. Про ці буремні роки за кордоном з'явилися, у формі самвидавчої літератури, *Лихо з розуму* В'ячеслава Чорновола (Париж, 1967), також есе Валентина Мороза *Репортаж із заповідника ім. Берії*. Ті праці та багато інших свідчать, що в Україні вже появилась громадська думка, яка мала гідних і відданих подвижників» [3, с. 259].

Аналізуючи специфіку рецепції феномену українського шістдесятництва в доробку вітчизняних та зарубіжних

авторів неможливо обійти увагою його персоналіїні виміри. Так, О. Зарецький зазначає: «...шістдесятництво – культурно-ідеологічна опозиція системі, причому опозиція індивідуальна, а відтак впливає, що за своєю суттю неоднорідна. Її неоднорідність мала кілька рівнів: політичний, ідеологічний, національний чи індивідуальний спротив, психологічне неприйняття системи» [8].

Життя, творчість, переконання непересічних креативних особистостей, багато з яких самі перетворилися на символи епохи, як то: Василь Симоненко, Іван Світличний, Іван Дзюба, В'ячеслав Чорновіл, Василь Стус, Ліна Костенко, Євген Сверстюк, Алла Горська, брати Горині та інш., спочатку в діаспорній літературі, а потім і вітчизняній стали предметом роздумів та вивчення. Особливо цінним є той факт, що до проблеми українського шістдесятництва звертаються молоді дослідники [6, с. 192].

Для українців одним із символів незламності у боротьбі за національні права та свободу був і залишається В. Чорновіл. «Протягом останніх 15 років В'ячеслав Чорновіл був невтомним мотором українського демократичного руху. Всі випробування, що випали на його долю, він витримав з честю. Більше того: в табірних умовах він наочно довів, що в його кволому тілі ховається душа справжнього гладіатора. В історії мордовських таборів важко знайти інше ім'я, що могло б зрівнятися з іменем Чорновола: так багато зробив він для організації внутрітабірного опору, для ознайомлення світової громадськості із злочинною практикою мордовських карателів. Незважаючи на нестерпні умови, Чорновіл виявився найбільш результативним українським дисидентським автором. Можливо, ще рано називати те, що вийшло з-під його пера. Тому скажемо інакше: все, що він зробив, увійде до золотого фонду української літературно-громадської публіцистики 60–70 рр., вже сьогодні автор забезпечив собі надійне місце в лавах найвірніших синів свого народу, найбільш стійких його захисників» [11, с. 13].

З подібними характеристиками не можна не погодитись. Осмислення власного призначення, в тому числі і як творців, відбувалось і у розвідках самих шістдесятників. Так у статті В. Стуса з приводу творчості В. Свідзинського, яка була вилучена при арешті автора 12 січня 1972 р. і вважалася втраченою, є роздуми про призначення поета. «Що таке поет – у чистому вигляді? Людина, що виривається з обмежень звичності: поневажє приявним і прагне утраченого й неосягненого, – пише В. Стус. – Козаки ставали кобзарями, вже не маючи змоги тримати в руках грізної зброї. Гомер компенсував утрачений зір. Сучасний поет шукає себе – в тому обширі, яким він, завжди всупереч реальності, визначає простір своєї індивідуальності» [10, с. 50].

Час певним чином змінює акценти та символи. Безумовним символом шістдесятих для теперішніх поколінь є Дмитро Стус. Для самих же шістдесятників символічною була постать талановитого поета і непересічної особистості – Василя Симоненка. І не випадково. Як зазначає І. Дзюба у своїй книзі «Не окремо взяте життя», «Василь Симоненко повернув нашому суспільству ті проблеми, які ми накидали іншим. Ми були перші борці за свободу всіх народів... Крім свого. Василь заговорив про визволення власного народу. Це свого роду історичний поворот у нашій літературі» [4, с. 122].

Про українських шістдесятників та шістдесятництво загалом сказано й написано багато гарних слів. Підсумовуючи все вище викладене, можна зупинитись на наступній

характеристиці-роздумі з приводу сутності даного феномену: «Кожна доба історична, се дерево, – розмірковував мудрий Франко. – Коренем воно стоїть глибоко в минувших часах, а його крайні парості врастають також далеко в будуще». Покоління шістдесятників – це також неначе дерево, що зросло на українському ґрунті в часи «хрущовської відлиги» та соціокультурних зрушень в усьому світі, а кроною своєю сягає в нашу сучасність, далеко поза межі суто національного контексту – у простір світової культури. Як на дереві немає двох однакових гілочок, так серед шістдесятників немає двох однакових митців – усі вони різні, неповторні. Та спільний стовбур, що їх усіх єднає, – то волелюбний дух Другого українського відродження ХХ століття.

Вони ніколи не були однаковими. Власне, свідомість унікальності кожної особистості сформувала їх як цілісний духовний феномен. Неоднакові (часом аж надто різні) вони й сьогодні.

Вони такі ж різні, як і тоді, на початку 60-х. Кожен зі своїм поетичним темпераментом, суто людським характером, неповторною стильовою манерою і світоглядними переконаннями. Вони залишилися тими ж непоправними романтиками, ідеалістами і бунтарями. Хіба що трохи постаріли... Певно, щось із їх писань перетне межу часу – й перейде до вічності. І залишиться назавжди.

Так, як назавжди залишиться в історії українства пам'ять про покоління проти течії, без котрого не було б повноводної ріки національного духу» [7].

1. Бадзьо Ю. Виступ на мітингові, присвяченому утворенню «Меморіалу» / Юрій Бадзьо // Народження українського «Меморіалу» // УВ-ЕКСПРЕС № 12 (Видання «Українського Вісника». – К. Передрук закордонного представництва Української Гельсінської Спілки. Нью-Йорк, 1989. – С. 19–22.
2. Голос з України // Документи українського патріотичного руху 1980 р. Додаток до Вісника репресій в Україні. – Закордонне представництво української групи. – Випуск 7, 1980. – New York, № 4. – С. 7–11.
3. Гунчак Т. Україна: ХХ століття / Тарас Гунчак. – К.: Вид-во «Дніпро», 2005. – 384 с.
4. Дзюба І. Не окремо взяте життя / Іван Дзюба. – К.: Либідь, 2013. – 760 с.
5. Корогодський Р. Брама світла. Шістдесятники / Упоряд. М. Коцюбинська, Н. Кучер, О. Сінченко / Роман Корогодський. – К.: Вид-во Українського католицького університету, 2009. – 655 с.
6. Дроздовський Д. І. Код майбутнього. Філософія українського шістдесятництва: монографія. – К.: Видавничий дім «Всесвіт», 2006. – 192 с.
7. Дроздовський Д. Українське шістдесятництво: розставляючи крапки... / Дмитро Дроздовський // [Ел. ресурс] – Режим доступу: http://ruthenia.info/txt/drozdzovsky/60_krapka.html.
8. Зарецький О. Шістдесятництво / Олексій Зарецький // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maidanua.org/2013/03/oleksij-zaretskyj-shistdesyatnytstvo/?print=1>.
9. Касьянов Г. «Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років» / Георгій Касьянов. – К.: Либідь, 1995. – 224 с.
10. Стус В. Зникне розцвітання особистості / Василь Стус // Український вісник. Громадський літературно-художній та суспільно-політичний журнал. Передрук самвидавного журналу з України. Вип. 7, 8, 9–10. – 1987 – К – Львів, 1988. – Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка. – Балтимор – Торонто, 1988. – С. 50–56.
11. Український патріотичний рух. До арешту В'ячеслава Чорновола // Документи українського патріотичного руху 1980 р. Додаток до Вісника репресій в Україні. – Закордонне представництво української групи. – Випуск 7, 1980. – New York, № 4. – С. 13–14.
12. Фишбейн М. На смерть Василя Стуса / Моисей Фишбейн // Радио Свобода: Материали Исследовательского отдела. – 16 сентября 1985 года. – РС 166/85. – 5 с.
13. Гунчак Т. Україна: ХХ століття / Тарас Гунчак. – К.: Вид-во «Дніпро», 2005. – 384 с.
14. Шпорлюк Р. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща / Роман Шпорлюк. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА. – 2013. – 552 с.